٨

کوردی ئێران
لەژێر دەسەڵاتی ئایەتوڵڵا خومەینیدا

ژیرارد چالیاند

—(())— —(())— —(())—

که میللەتی ئێران دژ بە ڕژێمی شاهنشاهی هەستایەوە،کۆمەڵگای کوردیی گەلەک چالاکانە بەشداری ئەو خۆ پیشاندانانە بوو کە چۆکیان بە ڕژێمی پەهلەوی دادا، و بەتایبەتی لە شارەکانی سنە، کرماشان و مەهاباد. ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی دیکەوە، خۆپیشاندانەکانیی کوردستانی ئێران بە ڕابەرایەتی سەرکردە شیعەکانی ئێران نەبوو (کورد سوننین)، بەڵکو بە ڕابەرایەتی KDPI حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران بوو (بەسەرکردایەتی دکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملو کە یەکێکە لەنووسەرانی ئەم پەرتووکە). KDPI خاوەن بەرنامەی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کوردستانی ئێران لەچوارچێوەی ئێرانێکی دیمۆکراتدا، یاخود خۆزگە فیدرالدا.

پاش هەرەس هێنانی شا لە ١٠ ـ ١١/ ٢/ ١٩٧٩دا، کوردی ئێران ڕووبەڕووی بار و دۆخێکی ئێجگار نوێ بووەوە.

بێ جڵەویی سیاسیی کە وەک ئەنجامێکی نەمانی ڕژێمی شاهنشاهی کەوتە گۆڕێ، لەلایەن کوردەوە گەلەک زوو سوودی لێ وەرگیرا و قۆسترایەوە. ئەنجومەنی شۆڕش هەڵبژێردرا بۆ بەڕێوەبردنی کاری ناوخۆیی، میلیشیای مللی پێکهێنرا، و بە چەکی گیراو و دەسکەوتە، چەکدارکرا. ژیانی کولتوری گەشایەوە، چاپەمەنی کوردی پاش سێ سەدە پشت گوێخستن رووی لە پەیدابوونەوە کرد.

لە ٣ی مارسدا وپاش ٣٢ ساڵ خەباتی نهێنی KDPI لەکۆبونەوەیەک مەهاباد کۆتایی بە

www.koskikurd.com

خەباتی نهێنی خۆی هێنا و بانگاشتی ڕەوایی و شەرعیەتی خۆی ڕاگەیاند، بەو مەبەستەی کە دەسەڵاتی سیاسی نوێی ئێران ناچارکات دان بەو ئۆتۆنۆمیەدا بنێ کە لەڕاستیدا دامەزرابوو لە کوردستاندا . چەند هەفتەیەک پاش کورد، تورکومان و عەرەبیش هەمان ڕێیان گرتە بەر و داوای ئۆتۆنۆمییان کرد.

ئێران، کە تا ١٩٣٤ بە وڵاتی فارس ناسرابوو، ئیمپراتۆریەتێکی فرە نەتەوەییە، دەست بەرزیی تێیدا بۆ فارسە هەرچەندە تەنها ٤٠ ٪ سەرجەمی دانیشتوانی پێکدێن. لە سەرجەمی ٣٦ ملیۆن ئێرانیدا، نێزیکەی ١٣ ملیۆن ئازەربایجانی تورکی زمانن، ٦ ملیۆن کوردن، ٢ملیۆن عەرەب، و هەروەها ژمارەیەکی دیاریکراوی بلوج و تورکومەنیشی لێ دەژی. پادشایەتی پەهلەوی، کە تەنها لە ١٩٢٦دا و پاش لەسەر تەخت دانانی ڕەزاخان (باوکی دوا شای ئێران) کە ئەفسەرێکی لێهاتووی ئەو دەمەبوو پەیدابوو ، دەیویست بە شێوەیەکی سیستێماتیکی دەسەڵات بە پایتەختەوە ببەستێتەوە، بۆ ئەو مەبەستەش هەم سیاسەتی جێگیرکردنی زۆرەملی کۆچەرانی بەکاردەهێنا و هەم کۆنترۆڵی پڕ زەبروزەنگ بەرابەر بە کەمە نەتەوەکان.

لە ٢٨ مارسی ١٩٧٩ دێلیگاسیۆنێکی کوردی ڕووی لە شاری قوم کرد، بەمەبەستی ڕاگەیاندنی داواکاریەکانی کورد بە ئایەتوڵا خومەینی. خومەینی داواکاری ئۆتۆنۆمی ڕەدکردەوە و پەسەندی نەکرد. لە مانگی ٤ی هەمان ساڵدا، پاسدار (گاردی شۆڕشگێر) و میلیشیای کوردیی لە شارۆچکەی نەغەدە، تەقە لە یەک دەکەن ، دەست لە یەک وەشاندن بە درێژایی ئەو هاوینە لە چەندین شوێن ڕوودەداتەوە. هاوکات KDPI بەردەوام خەریکی خۆڕێکخستن و ئاڕاستنی چالاکیە کۆمەڵایەتیەکان بوو. یەکەم جاربوو کورد سەرکردایەتیەکی مۆدێرن بەخۆیەوە ببینێت. کوردستان بەگشتی پشتی لەو ریفرێندۆمەکرد کەبۆ دروستکردنی کۆمارێکی ئیسلامی لەئێراندا سازدرا، ٨٥ تا ٩٠ ٪ دەنگداران پارێزییان لەدەنگدان کرد. هەروەک هاودەم وبەردەوام بوونی گفتوگۆ لەگەڵ ڕژێمدا ، KDPI بانگی بەستنی «کۆنگرەی میللەتە ڕاپەڕیوەکانی ئێران»ی لە ٢٥ی ٨ دا ڕاگەیاند، و نوێنەرانی تورکومەن، بلوج، عەرەب و ئازەری بانگکران.

لەمیانەی جەنگەڵی ڕوداوەکاندا ئایەتوڵا لە ناکاو و بێ ئاگاداری هیچ لایەنێک، لە ١٧ی ئۆگوستدا فەرمانی داگیرکردنی شارەکانی کوردستانی ئێرانی بە لەشکردا. پاش بەرهەڵستیەکی کەم، کە دژوارترین شێوەکانی لە مەهابادا بوو، لە ٥ی سپتێمبەردا هەموو شارەکان لەژێر کۆنترۆڵی لەشکری ئێراندا بوون. پاشان پاسدار کەوتە سەرکوتکردنێکی بێبەزەییانە لەشارەکانی کوردستاندا و بەتایبەتی لە سەقز و قارنێ . لەم شەڕانەدا هێزەکانی کورد توانیان بە زیانێکی کەمەوە بەرەو چیاکان بکشێنەوە، لەشکریش مەیلی بەدواکەوتنی ئەوهێزانەی نەبوو، بەڵکو داگیرکردنی ناوچە سەرەکیەکان و خاڵەکانی پەیوەندی پێ بەس بوو.

ئەوەی ڕاستی بێ لەشکری ئێران، وەک ئەنجامێکی بەزینی شا و هۆکارەکانی هەستانەوەی

ئایەتوڵا، هێزە جۆربەجۆرەکانی ــ زمینی ، ئاسمانی و دەریایی ــناکۆکی لە نێوانی دابوون ، هەروەها دابەشبوون لە پێکهاتەی هەر یەکێ لەم هێزانەشی دابوو، بەتایبەتی هێزی دەریایی، و لە ناو خۆیاندا ببوونە لایەنگر و دژ بە خومەینی. ئەمانە بوونە هۆی ئەوەی کە هێزەکانی کورد سوود لە سستی و پەک کەوتەیی لەشکری دوژمن وەرگرن و لە دوابەدواکانی مانگی نۆڤەمبەردا گشت شارەکانی کوردستان بگرنەوە.

گەر دەست لە ڕەوشی لەشکری ئێران هەڵگرین و بڕوانینە ڕژێمی ئایەتوڵا خومەینی، کە پایە و کۆڵەکەی لە فەندەمەنتالیزمی شیعە پێکهاتبوو، دەبینین خاوەن جەوهەر و مایەیەکی نائاشکرا و نا ڕوون بوو. لە لایەکەوە خۆی وەک موسوڵمان، و پەیوەستی کۆمەڵگەی جیهانی نیشاندەدا، لە لایەکی دیکەوە، نەک هەر سەراپای ڕژێمەکەی لە فارس پێکهاتبوو بەڵکو خاوەن ناوەڕۆک و ڕەوتێکی ئمپریالیستیانەش بوو. ئەم ڕژێمە تا ناوەنداکانی مانگی دیسەمبەریش ئامادە نەبوو دان بەو مافی ئۆتۆنۆمیەدا بنێ کە کەمایەتیەکان داوایانکردبوو.

لە ناوەندی دیسەمبەردا، حکومەتی تاران، کە چاک ئاگاداری گرژی باری وڵات و ئەو بەست نشینیە (resrevations) گشتیەی بوو کە بەرابەر بە پڕۆژەی دەستوری نوێ (کە ئایەتوڵا ئیلهام بەخشی بوو) ، لەئارادابوو. بەرنامەیەکی ١٤ خاڵی خۆی بڵاوکردەوە، کە جێ بەجێکەری سووکە ئۆتۆنۆمییەک بوو بۆ وردە نەتەوەکان . ئەم ڕووداوە سەرکەوتنێکی ئاشکرا بوو(هەرچەندە گەر کاتیش بێت) بۆ کورد و گشت کەمایەتیەکانی دی وەک تورکومەن، عەرەب و بلوج کە لە ١٩٧٩دا بانگاشتی ئۆتۆنۆمیان ڕاگەیاند. ئەما ئازەریەکان، هەرچەندە لەنۆڤەمبەر و دیسەمبەری ١٩٧٩دا مەیلۆکەکی ئۆتۆنۆمییان نیشاندا، بەڵام هەڵویستیان بەتەواوی ڕوون و دیار نەبوو.

دەکرا بەلایکەمەوە بەرنامە ١٤خاڵیەکەی ڕژێم وەک هەنگاوێک و سەرەتایەک ببینرێت، چونکە بەئاشکرا دانی بەمافە کولتوریەکانی کامایەتیەکاندا نابوو، بەڵام لەڕاستیدا نێزیکتر بو بۆ ناسەنترالکردنی کاروباری ئیداری لەوەی کە پوخت پرۆژەیەکی ئۆتۆنۆمی بێت، و دارای ناوەڕۆکێکی وەهاش نەبوو کە لە داهاتوودا مەودای دروستبوونی دەوڵەتێکی فیدراڵ بدات. هەروەها، لە پێشنیارەکەدا نە بە تەواوی دیاربوو کە ئۆتۆنۆمییەکە بۆ کێیە و کێ مافی هەیە سوودی لێوەرگرێت، و نە خۆی لە باسی ناوچەی جێنشینی وردە نەتەوەکان، واتە کیشەی جوگرافی، دابوو، لە بارەی کوردەوە، بۆ نموونە، دەبینین کە PDKI لە پرۆژەی ئۆتۆنۆمی خۆیدا داوایکردبوو کە هەر چوار ئوستانە سەرەکی و ئاشکرا کوردنشینەکان ـ کوردستان، ڕۆژئاوای ئازەربایجان، کرماشان و ئیلام ـ لە چوارچێوەیەکی ئۆتۆنۆمیدا و بە ناوی کوردستان یەک بگرنەوە. دەوڵەتی ئێران نەک هەر پێشنیارەکەی PDKI ڕەدکردبۆوە ، بەڵکو دەیویست ئەو ئوستانی کوردستانەی کە ئەمڕۆش هەیەی ـ هەرێمی سەنەندج ـ دابەشکات بۆ دوو ناوچەی ئیداری جیاواز کە سەنتەرەکانیان مەهاباد و سنە بێت.

www.koskikurd.com

بۆیە هیچ دورنییە، کە ئەم جۆرە پرۆژەو و بۆچونە لە سەرەتاوە، تەنها خۆ شلکردنەوەیەکی ناچارانەی تەکتیکی دەوڵەت بوبێت،و سەرگرتنی بۆ نەنوسرابوو، چونکە ئەوەندە کەموکوڕ بوو، کە کەمایەتیەکانی ئێران نەتوانن پەسەندی کەن، بەتایبەتی کورد.چونکە PDKI لە ڕاستیدا و لەو بارودۆخەدا دەوڵەتێکی لەناو دەوڵەتی ئێراندا دروستکردبوو، ئەمەش لەلای خۆیەوە بارێکی وەها نەبوو کە حکومەتێک بە خەندەی لێوانەوە پێی قایل بێت. بۆیە لێکدانوو و شەڕی ئەم جووتە هێزە لە داهاتودا، ڕووداوێکی بایەستە بوو.

گەر سەردانێکی ڕۆژگاری شا بکەینەوە، گومان لەود ناکەین کە هۆیەکانی هەرەسهێنانی ڕژێمەکەی، گەلەک بوون، بەڵام لە گشتیان ڕوونتر ـ لاسەنگی باڵاکردنی ئابووری (Unbalanced economic growth) ـ نێوان ساڵانی ١٩٧٤ ـ ١٩٧٨ بوو، کە جیاوازی نێوان چینە جۆربەجۆرەکانی کۆمەڵگەی لە قەوارەی ئاسایی خۆی قوڵترکردەوە.

دەبینین کە لەسایەی ئەو ئاستە نوێیەی کە ڕەوانیی دارایی (Financial liquidty)، وەک ئەنجامێکی داهاتەکانی نەوت لە ١٩٧٤دا، پێیگەیشت. بەرنامەی پێنج ساڵەی ئابووری ئێران دەستکاریکرا؛ ڕێژەی چاوەڕوانکراوی باڵاکردنی ساڵانە (Annual groth rate) لە ١١،٤٥ ٪وە بازیدا بۆ ٢٥،٩ ٪دا. ئەمە وای لە شا کرد کە بۆ ١٠ ـ ١٢ ساڵی داهاتوو، بەڵێنی (رسیدن بتمدن بزرگ) بدات، ئەو شارستانیەتەی کە ئێران دەکاتە پێنجەمین هێزی پیشەسازی و جەنگی جیهان. بەڵام ڕەوتی ڕووداوەکان بەدەریانخست کە بڕیاری ـ توند دەواندنی باڵاکردن ULTRA-ACCELERATE ـ بڕیارێکی ڕوخێنەربوو. بەڵێ، هەڵسەنگاندنی شا بۆ توانای هەڵمژین و لەخۆگرتنی کۆمانجە ئابووریەکان ـ چاوگە داراییەکانی ئێران و پلەی تەکنیکی وڵات و فەرهەنگی وڵات ـ بۆ ئەو زێدە و پاشماوەیەی ـ SURPLUS ـ کە لە ئەنجامی ئەو بڕیارە پەیدادەبێت، نا دروست بوو. هەر لە ١٩٧٥، کێرڤی سەرەتایی گەشەکردنی ئابووری بایی ٣٥٪ هەڵاوسان (INFLATION) نشێوکرایەوە. هەروەها، بایی ٤٠٪ بەرزبوونەوەی ڕێژەی وەژورخستن ـ IMPORT ـ گشت بەشەکانی بنەما و ژێرخانی بازێڕی ئێرانیی بە دەربەندەکانیەوە توشی گەرووگیری و خنکاندنکرد. هەروەها دەبینین کە، لەگەڵ بوونی دەها هەزار تەکنیکیی ئەمریکی هێشتا بازێڕی کار پێویستیەکی بێڕادەی بە کارمەندی کارزان ـ Skilled staff ـ هەبوو. جگە لەمانەش ناوەندبەندیی ـ CENTRALIZATION ـ لەڕادەبەدەر، ئاشکرا، لاسەنگیی پارسەنگی ئابووری ئێرانی خستەڕوو. خەرجی لەشکریی بێتام بەرزبووەوە. نرخی زەوی لە شارەکاندا، لە ماوەی سێ ساڵدا، دە بەرابەر بەرزبۆوە. لەوەش بەدتر، گورزی ئەم چەڵەمە(crisis) ئابورییە ،گورزی پڕ هێزی خۆی لە ژیانی دێهاتەکان دا، و بووە هۆی گەلەڕەوو لە گوندەکانەوە، چونکە ستاندەردی ژیانی ئەو خەڵکە بەشێوەیەکی سەرسوڕمێن ڕووی لە نزمی کرد. بۆیە وەک ئەنجام دەتوانین بڵێین، کە شۆڕشی مۆدێرنکردنی شا بۆ ئێران، پابەرجێیی و

جێگیری کۆمەڵگەی ئێرانی لەرزاند و، لە هەمانکاتدا ڕەوش و کێشەی ڕەشوڕووتی ماف خوراوی ئێرانی خستە قاوغی کێشەیەکی لاوەکییەوە. ئەوە جگە لە کێشەی ئیدێنتیتی و کەسایەتی مرۆڤی ئێرانی کە بە مۆدێرنکردنێکی دڕندانەی وەها چارەسەر نەکرا، بەڵکو دروستکرا. ئەمانە بوون هۆیە سەرەکیەکانی شۆڕشی ئێران، ئەوشۆڕشەی کە ئاین تێیدا وەک ئایدیۆلۆجیەتی بەرهەڵستی و هەم وەک مۆری ئیدەنتتی بەکارهات، بۆ ڕێکخستنی ئەو ڕەشوڕووتە ماف پێشێلکراوەی کە لە ڕواڵەتدا دژ بە پرۆسێسێک بوون کە جێی ئەوانی تێدا نەکرابووەوە . ئەڵبەتە پشتگیری ڕەشوڕووتی شارەکان نابێ بوون و ڕۆڵی چینی جوتیار و هەروەها میانچە چینی (middel class) فراوان و بەهێزمان، لەبەر چاوان بزرکات.

پاش شۆڕش و پەیدابوونی دەسەڵاتی نوێ، باری ئابووری لەبەدەوە بەرەو بەدتر چوو؛ ٢٠٪ی توانای کاری وڵات لە ١٩٨٠دا بێکار بوو. ئێران لە ناوچەکەدا کنارەگیر کرابوو، وڵاتە کۆنسەرڤەتڤە عەرەبیەکان، کە بە شێوەیەکی گشتی سونەن، دژ و نادۆستی ڕژێمی نوێ ئێران بوون. نادۆستی ئەو وڵاتانە بە هێرشی عیراق دژ بە ئێران لە سپتەمبەری ١٩٨٠دا ئاشکرا نیشاندرا، کە لەخۆیدا بووە سەرەتای جەنگی هەشت ساڵەی عیراق ـ ئێران. جا بێگومان، ڕژێمی ئێران لەسەردەمی خومەینیدا، کە گیرۆدەی قەپی کێشەی ئابووری و جەنگی عیراق بوو، ئامادە نەبوو ئۆتۆنۆمی بە کەمە نەتەوەکان بدات، و بۆ جارێکی تریش شۆڕشی کورد تێکشکێندرا.

www.koskikurd.com